

УДК 130.2:316.32

С. М. Гейко, канд. філос. наук

КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Стаття присвячена філософсько-антропологічному аналізу глобалізації, яка розглядається як цілісний культурний феномен та аналізуються основні тенденції її розвитку.

Вступ

Поняття «глобалізація» ввійшло в повсякденний лексикон порівняно нещодавно. Однак, з ним тепер рахуються усі теоретики і практики сучасних світових процесів. Кожен намагається визначитись у своєму ставленні до нього. Глобалізація являє нову форму взаємодії між націями, економічними і політичними системами. Вона значно розширює культурно-інформаційні контакти між народами і державами, впливає на управління, виробництво, торгівлю, ринок праці, політичні утворення, інші суспільні інституції і процеси. Тенденція, яка охоплюється поняттям «глобалізація», вносить суттєві зміни у світову динаміку, розташування силових ліній взаємодії між державами і регіонами, багато в чому визначає вигляд того майбутнього, яке невідворотно наближається.

Аналіз досліджень і публікацій

Теоретичним підґрунтям глобалізму є роботи А. Берґсона, Е. Гідденса, Дж. Льюка, К. Поппера, Ф. Фукуями. Визначення і класифікація хронологічних меж глобалізації здійснено І. Валлерстайном, Х. Лентнером, Р. Робертсоном, Ч. Тіллі, М. Уотерсом, російськими – Б. Могильницьким, М. Чешковим. Аналіз вестернізації як ідеологічного проекту доби глобалізації здійснений в роботах С. Аміна, Л. Бентона, Р. Гілпіна. Економічні аспекти глобалізації досліджені Дж. Соросом. Позиція неолібералізму в перспективі глобалізації представлена працями Ж. Атталі, З. Бзежинського, С. Хантінгтона. Критика глобалізаційних процесів здійснена в працях І. Валлерстайна, Ф. Джеймсона.

Постановка завдання

Мета дослідження полягає в філософсько-антропологічному вимірі глобалізації та аналізі основних тенденцій її розвитку. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких взаємопов'язаних завдань: подати дефініцію поняття «глобалізація» та проаналізувати культурно-антропологічні виміри глобалізації.

Визначення терміну «глобалізація»

Учені різних галузей науки, обговорюючи проблеми глобалізації, використовують цей термін у своєму особливому значенні. Економічна наука зосередила свою увагу на п'яти напрямках: фінансовій глобалізації, становленні глобальних міжнародних корпорацій, регіональній економіці, інтенсифікації світової торгівлі, тенденції до конвергенції. Соціологи вивчають факти, що свідчать про зближення способу життя різних країн і регіонів під впливом універсалізації культури. Історики розглядають в основному проблему глобалізації як один з багатьох етапів капіталізму.

Філософи активно обговорюють питання універсалізації людських цінностей. Цей термін одержав широке поширення, завдяки своїй нейтральності, він допускає суперечливі, часто діаметрально протилежні трактування (по-різному оцінюють, сприймають, інтерпретують, аж до взаємовиключних характеристик і висновків). Багато дослідників відзначає невизначеність, розпливчастість терміну «глобалізація», але відмовлятися від нього, зневажити ним у дискурсі про майбутнє людства вже неможливо.

Ситуація епістемологічної непевності і комунікативної невизначеності вимагає експлікації конкуруючих дискурсів у визначенні терміну «глобалізація». Він став уживатися в суспільних науках порівняно недавно – останні двадцять років. В 1983 р., поняття *globality* було використано американським соціологом Р. Робертсоном у назві однієї зі своїх статей. В 1985 р. ним було дане визначення поняття *globalization*, а в 1992 р. він опублікував основні положення своєї концепції в роботі «Глобалізація».

Поняття «глобальний» (від лат. *Globus* – куля, від франц. *Global* – всеоб'ємний, загальний) – то є: 1) взятий в цілому, загальний, всебічний. 2) поширений на всю земну кулю. Терміни «глобалістика», «глобалізм», «глобалізація», що стрімко поширилися в 90-х роках ХХ ст., із семантичної точки зору входять у синонімічний ряд таких історично сформованих філософських категорій, як «єдине», «загальне», «всеєдине». Остання означає, що всі речі у Всесвіті в їх внутрішньому зв'язку і взаємодії припиняють бути механічною сукупністю частин, утворюють єдине ціле.

Наприкінці ХХ ст. виникає принципово нова, якісно відмінна інтенсивність єдності, що позначається термінами «глобалізм», «глобальність», «глобалізація». Відмінність останніх пояснює російський дослідник А. Чумаков: якщо говориться про явище, то мається на увазі поняття «глобалізм», коли увага фіксується на стані, те це «глобальність», а якщо говориться про процес – це говориться про «глобалізацію» [1, с. 17].

Ідея всезагальної єдності втратила свій метафізичний зміст. Згодом поняття «глобалізація» стало трактуватися як процес розвитку політичних та економічних відносин у масштабах всієї планети, історичними свідченнями якого стали численні факти нового етапу розвитку світу. Нагромадження емпіричного матеріалу сприяло проблемно-теоретичному аналізу суспільними дисциплінами нових явищ і тенденцій. Поступово зі збільшенням обсягу наукових знань, систематизацією й

осмисленням інформації про світові події, що відбуваються, стало приходити нове розуміння сутності даного.

Немає однозначної оцінки сучасних глобалізаційних процесів і у вітчизняних дослідників. Доктор філософських наук В. Лях щодо походження поняття «глобалізація» зазначає наступне: «Сам термін «глобалізація» виник і набув поширення в середині 80-х років, і його застосування, в основному, пов'язують з іменем американського соціолога Р. Робертсона. Особливого поширення ідеї глобалізації набули в період 90-х років, коли західний світ досяг значного економічного зростання, азійський світ уповільнив свій розвиток внаслідок кризи, а посткомуністичні країни почали активно впроваджувати ринкову економіку» [2, с. 64].

Заслугує на увагу визначення глобалізації, що його дав український дослідник, економіст О. Білорус: «глобалізація є об'єктивний соціальний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок та взаємозалежність національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур та навколишнього середовища» [3, с. 8].

Відомий російський економіст О. Богомолів теж вбачає сутність глобалізації у «взаємозалежності», що саме глибина сутності полягає у тому, що глобалізація поширюється на всі види людської діяльності. «Зростаюча взаємозалежність країн світу та народів, не дивлячись на всі відмінності в рівнях розвитку, культурі, релігії, історичних традиціях, досягла такої стадії, котру стали визначати терміном «глобалізація». Це поняття однаково відноситься й до економіки, й до політики, й до культури» – підкреслює вчений [4, с. 14]. Отже, різноманіття визначень викликане тим, що, глобалізація охоплює практично всі сфери громадського життя – економічну, соціальну, політичну і духовну.

Культурно-антропологічні виміри глобалізації

В якості базового виміру розуміння досліджуваного явища виділяють *економічний*, який визначає глобалізацію в контексті розвитку світових ринків праці, капіталу, товарів і послуг. Зокрема, фахівці Міжнародного валютного фонду розглядають у понятті «глобалізація» тільки економічну складову, трактуючи дане поняття як «зростаючу взаємозалежність країн світу внаслідок збільшення обсягу міжнародного обігу товарів і послуг, потоків капіталів, а також більш динамічного поширення технологій» [5, с. 3]. У даному визначенні ключовими постали такі поняття як товари, послуги, фінансові потоки й технології, загальною рисою яких є швидкість поширення, мобільність і велике охоплення території. Наслідком дії цих рушійних сил стало посилення ринкової залежності країн, формування силових центрів і подальший соціально-економічний розвиток поляризації держав.

Є ще одна точка зору на економічний аспект у визначенні глобалізації. Як вважають співробітники ЮНКТАД ключовими поняттями сутності

глобалізації є виробництво, виробничі відносини, міжнародна кооперація й спеціалізація. Тому вони трактують глобалізацію як «глобалізацію виробничих процесів через міжнародну виробничу кооперацію на основі повузлової та поопераційної спеціалізації, яка опирається на порівняльні переваги країн, що кооперуються» [6, с. 62-63].

Аналіз вищевикладених рушійних сил економічної глобалізації свідчить, що фактично кожне з них будь то торгівля, фінансовий капітал або виробництво вносять свій відчутний внесок у розширення міжнародних відносин, розвиток комунікаційної взаємодії між людьми й створюють нові соціально-економічні конфлікти. Тобто, формування врівноваженого й неуврівноваженого станів у галузі економіки відбувається паралельно, взаємодоповнюючи один одного й ускладнюючи світовий розвиток.

Екологічний вимір глобалізації наочно демонструють планетарний характер змін природного середовища. Екологісти доводять, що сучасне індустріальне суспільство підриває безпосередню основу свого існування шляхом незбалансованого поглинання обмежених ресурсів планети, яка, до того ж, обмежена у своїх можливостях поглинати відходи, продуктовані індустріальним суспільством. Екологічних криз не вдалося уникнути країнам ані з капіталістичною, ані з прокомуністичною ідеологією, так само, як і країнам з ринковою, або з командно-плановою економікою. Тому екологічні проблеми, а в широкому сенсі екологічні кризи, набувають за добу глобалізації першочергового значення.

Сучасні екологічні проблеми, які виникають в наслідок поширення глобалізаційних процесів, є надзвичайно складними. Українська дослідниця сучасної екологічної політики Т. Гардашук наводить п'ять фактів вичерпності природних ресурсів та асимілюючих можливостей Землі. По-перше, це споживання людиною біомаси глобальної екосистеми, коли економікою утилізується близько 40 % продукту фотосинтезу наземних екосистем. По-друге, глобальні зміни клімату, що спостерігаються впродовж останнього століття, засвідчують перевищення можливостей планети підтримувати свій гомеостаз. «Сподівання ж на те, що разом з глобальним потеплінням зростатиме продуктивність аграрного сектора, не є реалістичними через системні зміни в екосистемах і обмеженість таких ресурсів, як вода, поживні речовини тощо», зазначає Т. Гардашук. По-третє, руйнування озонового шару. Спостереження свідчать, що виточення озонового шару випереджає модельні прогнози і негативно впливає на функціонування систем життєзабезпечення планети, здоров'я людей і продуктивність біомаси. По-четверте, деградація земель: темпи втрати родючості постійно перевищують темпи ґрунтоутворення. «Це становить, – констатує дослідниця, – серйозну загрозу для забезпечення населення планети продуктами харчування, а відтак – спричинює подальшу деградацію земель, голод і злидні». І, нарешті, – підсумовує Т. Гардашук, – надзвичайно загрозливих темпів

набула втрата глобального біорозмаїття. «У наш час розмаїття видів зазнає найнегативніших впливів через втрату або фрагментацію середовищ існування, забруднення, надмірну економічну експлуатацію, конкуренцію з боку екзотичних видів, глобальні зміни клімату та розвиток сільського й лісового секторів на індустріальних засадах» [7, с. 26].

Аналіз цих фактів свідчить про планетарні межі глобалізованого економічного зростання та реальні економічні проблеми. Тому при їх вирішенні вже зараз фахівці вдаються до розробленої концепції збалансованого розвитку та практичного втілення засад екологічної економіки.

В області політики розставляються дещо інші акценти у визначенні глобалізації. *Політологічний вимір* орієнтований на дослідження глобальних політичних процесів, пов'язаних із устанавленням нового світового порядку, із протидією глобалізму й антиглобалізму, глобалізму і регіоналізму. На думку британського державного діяча К. Шорта, «глобалізація означає – зростаючу взаємозалежність і взаємозв'язок сучасного світу..., що відображається в поширенні глобальних норм і цінностей, демократії й глобальних угод і договорів, включаючи міжнародні угоди про охорону навколишнього середовища й захисту прав людини» [8]. У даному визначенні ключовими поняттями є взаємозалежність і взаємозв'язок, що характеризують розвиток міжнародних відносин у планетарному масштабі.

Іншу точку зору висловлює хорватський політолог К. Юришич. У нього глобалізація – це відображення феномену, що складається в неможливості відокремити міжнародну політику від політики внутрішньої, а також реальний вибір, перед яким стоїть керівництво різних країн. Він підкреслює посилення взаємозалежності світової та національної політики, вважає ключовим поняттям керування процесами глобалізації.

Найбільш точно визначення, на наш погляд, у розкритті сутності обговорюваного терміну дає німецький соціолог Ульріх Бек. Він визначає, що глобалізація позначає процеси, «в яких держави та їхній суверенітет влітають в павутину транснаціональних міжнародних акторів і підкоряються їхнім владним можливостям, їхній орієнтації й ідентичності» [9, с. 26]. За даним визначенням, до транснаціональних міжнародних акторів варто віднести таких учасників глобалізації як: національні держави, транснаціональні корпорації (ТНК), Організацію об'єднаних націй (ООН), Міжнародний валютний фонд (МВФ) тощо. Встановлювані ж між ними взаємозв'язки й виникаючі взаємозалежності утворюють «павутину» або ієрархію сучасної світової структури. Ключовими поняттями у цьому визначенні є національний суверенітет, політична взаємозалежність і влада.

З погляду *соціологічного виміру* поняття «глобалізація» дослідники трактують як багатобічний процес взаємозв'язку структур, культур і суб'єктів у світовому масштабі (М. Арчер) або як процес, що розмиває географічні границі соціокультурних нормативів і супроводжується

зростаючим усвідомленням цього (М. Уотерс). Нарешті, той же процес визначають як інтенсифікацію соціальних відносин у світовому масштабі, так що події в тих або інших віддалених один від одного місцях виявляються взаємозалежними (Е. Гіденс).

Е. Гіденс вважає, що глобалізація є інтенсифікацією світових соціальних відносин, що зближають самі віддалені місця й події. Ключовими елементами даного визначення є: соціальні відносини та їхня інтенсифікація, взаємозв'язок як між географічними регіонами так і різними подіями. Тобто тут виділяються такі напрямки дії глобалізаційних процесів як регіоналізація й локалізація.

Інший дослідник даної проблематики Р. Робертсон вважає, що глобалізація відноситься як до компресії світу, так і до інтенсифікації усвідомлення світу як цілого, як до конкретної глобальної взаємозалежності, так і до усвідомлення глобального цілого у двадцятому сторіччі. Тим самим він акцентує увагу на цілісності світу й усвідомленні глобальності взаємозалежності.

Глобалізація в широкому цивілізаційному аспекті вивчається також з погляду *культурологічного виміру*, у рамках якого її розуміють досить по-різному: і як тенденцію до створення єдиної світової культури/цивілізації; і як зростаючу взаємспіввіднесеність різних культур, що не породжує нову культуру, а побудована або на пануванні однієї з них, або на їхньому «концерті»; і як більш складні схеми, наприклад як спільність свідомості, що включає в себе проєкції глобального світу, продуковані локальними цивілізаціями (В. Каволіс). У наявності маємо полярно протилежні трактування. Подолання такої полярності намічено, мабуть, у постановці проблеми про відродження ідентичності в умовах інформаційної революції (М. Кастеллс).

Глобалізація явно сприяє прискоренню процесу «соціодинаміки культури» (А. Моль). Під її впливом різко зростають темпи виробництва, поширення й споживання культурних цінностей. Час циклу обігу культури різко скорочується, що призводить до збільшення обсягу інформації, одержуваної індивідом, до розширення його кругозору, підвищенню інтелектуального рівня.

З погляду *технологічного виміру* складниками глобалізації постають міжнародна кооперація та спеціалізація суспільних практик, підвищення рівня мобільності виробництва, провідна роль інформаційних технологій. Завдяки новим інформаційним технологіям людина глобального суспільства одержала можливість познайомитись із цілою сукупністю артефактів, які були недоступні людям в силу відсутності в значної частини можливості робити екскурсійні поїздки в різні країни, подорожувати по світу, користуватися послугами, що надаються відомими сховищами культурних цінностей, де зосереджена значна частина світової культурної спадщини. Віртуальні музеї, віртуальні бібліотеки, віртуальні картинні галереї, віртуальні концертні зали, що існують в «світовій інформаційній павутині» дають можливість познайомитись з усім тим, що було створено генієм

того або іншого художника, архітектора, композитора, незалежно від того, де перебувають ті або інші шедеври. Для мільйонів стали доступні сховища найбільших бібліотек світу, фондами яких протягом сторіч користувалося вузьке коло осіб.

Таким чином, глобалізація узаконила існування певного культурного стандарту, відповідно до якого людина інформаційного суспільства повинна володіти кількома іноземними мовами, уміти користуватися персональним комп'ютером, здійснювати процес комунікації із представниками інших культурних світів, розуміти тенденції розвитку сучасного мистецтва, літератури, філософії, науки тощо.

Глобалізація підсилила інтенсивність культурних обмінів, різко розширила коло тих, хто робить нескінченний процес переходу з одного культурного світу в інший. По суті, вона зробила прозорими межі для талантів, зняла обмеження на переміщення із країни в країну видатних виконавців, диригентів, художників, режисерів, багато хто з яких нині проводить за кордоном значно більше часу, ніж у себе на батьківщині. Результати творчості геніїв в умовах глобалізації перестають бути надбанням тієї або іншої нації, а стають надбанням усього людства. «Не буде перебільшенням, – стверджує російський культуролог А. Шендрик, – що глобалізація сприяє культурній універсалізації, яка подібна за своїми характеристиками з універсалізацією античного часу, коли Зенон і Архімед, Протагор і Софокл, Гомер і Пракситель сприймалися не як елліни, громадяни Афін, Мікен або Спарти, а носії цінностей, значущих у межах ойкумени – усього цивілізованого світу» [10, с. 67]. Проте, якщо там синтез культур йшов в межах Євразії, то ситуація сьогодення зростає до планетарного масштабу.

В свою чергу, Г. Джемаль звертає увагу на ряд негативних моментів, які характеризують радикальну зміну людського буття в технологічно інформаційному суспільстві. Це скасування духовної волі, заснованої на протиставленні внутрішнього світу людини навколишнім, зникнення принципу вірогідності й категорії норми. Він пише: «В умовах інформаційного суспільства вперше за час існування людини як розумної, чуттєвої істоти, зникає не лише протиріччя, але навіть виразне розходження між внутрішнім світом суб'єкта і навколишнім його об'єктивним світом... В інформаційному суспільстві знімається всяке розходження між живою свідомістю і штучним інтелектом» [11, с. 5].

Отже, глобалістичні тенденції розвиваються на основі реальних матеріально-технічних і суспільно-економічних процесів, які захоплюють планетарний простір і організацію всього міжнародного життя. Сьогодні очевидні об'єктивність і незворотність процесу зростаючої взаємозалежності світу, інтеграційні тенденції, утворення єдиних наднаціональних економічних, інформаційних, культурних просторів. Глобалізація як нова якість інтеграції людства вимагає адекватної оцінки її стрімкого росту.

Висновки

Глобалізація – це діалектичний процес соціальної дійсності, який характеризується посиленням взаємозв'язку й взаємозалежності між суб'єктом і об'єктом. У той же час, глобалізація визначається глибинною трансформацією процесів інтернаціоналізації господарського, культурного й політичного життя людства, їхнім різким прискоренням й глибокими якісними перетвореннями. Глобалізація визначає динаміку світового розвитку, у результаті якого формується єдиний політичний, економічний, інформаційний і соціальний простір з новими рівнями інтегрованості, цілісності, взаємозалежності тощо.

Список літератури

1. Чумаков А. Н. Глобализация. Контуры целостного мира / Чумаков А. Н. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 432 с.
2. Лях В. В. // Людина і культура в умовах глобалізації: [зб. наук. статей / наук. ред.]. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2003. – С. 64.
3. Білорус О. Г. Глобалізація і соціальна доля людини в XXI столітті / О. Г. Білорус // Київська старовина. – 2001. – № 1. – С. 26 – 34.
4. Богомолов О. Т. Економічна глобалізація – характерна риса XXI століття. О. Т. Богомолов // Економіка і прогнозування. – 2001. – № 4. – С. 24 – 36.
5. IMF World Economic Outlook // May 1997.
6. UNCTAD, Trade and Development Report 2002. – U.N., N.Y. 2002.
7. Гардашук Т. В. Екологічна політика та екологічний рух: сучасний контекст / Гардашук Т. В. – К.: ТОВ «ВПЦ «Техпринт», 2000. – 126 с.
8. Short K. Eliminating World Poverty: Making Globalisation Work for the Poor. White Paper on the International Development presented to Parliament by Secretary of State for International Development by command of Her Majesty // December 2000. – <http://www.globalisation.gov.uk>.
9. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию/ Ульрих Бек; [пер. с нем. А. Григорьева, В. Седелника; Общ. ред. и послесл. А. Филиппова]. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
10. Шендрик А. И. Социология культуры: учебное пособие для студентов, обучающихся по специальностям «Социология» и «Социальная антропология» / Шендрик А. И. – М.: ЮНИТА-ДАНА, 2005.
11. Джемаль Г. Оппозиция в эпоху глобализма / Гейдар Джемаль // Завтра. – 2001. – № 51. – С. 5.

С.М. Гейко

КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Статья посвящена философско-антропологическому анализу глобализации, которая рассматривается как целостный культурный феномен а также анализируются основные параметры развития.

S. Geiko

IN A CIVILIZED MANNER-ANTHROPOLOGICAL MEASURING OF GLOBALIZATION

The article is sanctified to the philosophical-anthropological analysis of globalization that is examined as the integral cultural phenomenon and basic her progress trends are analysed